

Олександр Святоцький

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
заслужений юрист України,
головний редактор юридичного журналу
“Право України”

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, АТРИБУТИ ТА СИМВОЛИ ДЕРЖАВНОСТІ*

Сьогодні, як ніколи раніше, постала потреба у фундаментальному дослідженні української державності, з'ясуванні часу виникнення, фіксуванні перших письмових згадок про її витoki як точки відліку заснування Української держави. Чому потрібно визначити витoki, етапи становлення та розвитку української державності? Насамперед тому, що будь-який народ, будь-яка нація починається передусім із того, що вона зобов'язана досконало знати своє минуле, своє коріння, бо ‘хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього. Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не годен пошани’¹. Тому що встановлення часу заснування Української держави є одним із важливих атрибутів сучасної держави, її суверенності й ідентичності. Тому що держава і державність є невід’ємними одна від одної, а модель держави тоді цілісна, коли крім дерева відображено і його коріння. Це потрібно для подальшої консолідації українського суспільства. Звернення до історії української державності пробуджує у нас національну гордість, формує нашу духовність та історичну пам’ять, роль якої у розбудові держави є дуже значною. Тому важливим є встановлення в Україні Дня Української Державності і проголошення його державним святом, що започаткує фундаментальні наукові дослідження, а також їх подальшу популяризацію.

Попри надзвичайну популярність в українській історико-правничій науці та публіцистиці, поняття “державність” досі вживається як суто літературна метафора. Інколи його пов’язують із категорією “держава”, вживаючи як синоніми. Однак сутність державності є значно багатшою.

* Ця праця є продовженням дослідження автора питань української державності, її витоків, етапів становлення та розвитку. Зокрема, див.: Олександр Святоцький, Ігор Бойко, ‘Витoki, етапи становлення та розвиток української державності’ (2020) 1 *Право України* 17–40; Олександр Святоцький, Марта Барандій, Ігор Бойко, ‘Нарис другий. Українська державність: витoki, етапи становлення та розвиток’ в *Українська державність: історико-правничі нариси* (Юридичне видавництво “Право України”, Всеукраїнська правозахисна організація “Меморіал” імені Василя Стуса 2021) 52.

¹ Див.: Максим Рильський, український радянський поет, перекладач, публіцист, громадський діяч, мовознавець, літературознавець.

Ще у 1949 р. український письменник, державний і політичний діяч В. Винниченко визначив державність як устрій усього матеріального і духовного буття цілого народу; як комплекс тих інститутів економіки, політики, культури, що діють на території, населеній національним колективом, і зв'язують його в компактну цілість, забезпечують розвиток у сучасному та майбутньому. Він цілком справедливо стверджував і про те, що

як і у всякої індивідуальної істоти на землі найперша потреба – це зберегти своє життя, забезпечити його розвиток, передати спадщину в наступні покоління; так і для кожної нації власна держава є найкращим засобом збереження життя і розвитку. Нація без державності є покалічений людський колективний організм. Через те так жагуче всі, так звані “недержавні нації” прагнуть своєї держави <...>. Українська держава та державність в Україні є, її творцем був народ, вся українська нація, вона має понад тисячолітню тяглість, а її еволюція відбувалася в руслі загальної європейської історії. Тому і зруйнувати цю будівлю не так легко. А наскільки вона міцна, показує той факт, що найбільші вороги її в усіх виглядах не мають сили розвалити її².

Таке тлумачення державності є багатограним і спонукає до її дослідження у культурному, соціальному, політичному та національному вимірах.

Отже, *державність* – це особлива форма національного мислення, ядром якого є воля до самовизначення та усвідомлена потреба в державі як способі забезпечення спільного існування. Вона формується під впливом менталітету та духу народу, його правових традицій та історичного досвіду. Державність передує державі і навіть суверенітетові³. Це головна умова їх виникнення та збереження.

Витоками державності є *ідея*, в основі якої лежить інтерес народу (народів) до існування. Коли вона сформується остаточно і вербалізується, виникає *воля до існування* – до об'єднання заради виживання на основі взаємного “порозуміння”⁴; до об'єднання заради досягнення усвідомленої ідеї. На наступному етапі виникає *потреба у самовизначенні*, тобто в об'єднанні зі “собі подібними” і відмежуванні себе від інших, відповідно до усвідомлених спільних цінностей, рис, характеристик, надбання. У цьому поступі відбувається формування рушійного вольового ядра народу – нації.

² В Винниченко, *Заповіт борцям за визволення* (Криниця 1991).

³ M Barandiy, *Souveränität als Gewährleistung der Interessen der Staaten: Völkerrechtliche und europarechtliche Aspekte* (Europäische Hochschulschriften Recht) (German Edition, Peter Lang Verlag 2012) 241.

⁴ “Порозуміння” – це предмет суспільного договору, а його формування відбувалося то шляхом права, то шляхом сили. Тож об'єднання на основі “порозуміння” є об'єднанням на основі суспільного договору.

Саме у парадигмі державності за критерієм присутності волі яскраво проявляється відмінність між *нацією* і *народом*. Народ може мати інтерес, але лише нація має волю. Ця воля не спільна, вона – єдина. І ця воля, на відміну від влади, не може бути передана, а лише реалізована через самовизначення та створення держави. Натомість “спільна воля народу” – це лише бажання реалізувати свої власні інтереси спільно. Тобто йдеться про спільну реалізацію особистих інтересів кожного окремого індивіда, який є частиною певного народу, на основі компромісу. Доречним зразком цьому є Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького (1648–1654 рр.), у ході якої відбувся розвиток свідомості її учасників від ідеї захисту особистого інтересу до самовизначення та національно-політичного представництва у формі Української козацької держави “Військо Запорозьке”.

Отже, *народ*, *нація* і *держава* є суб’єктами інтересу до існування, але суб’єктом волі до самовизначення – носієм державності – є лише нація. Варто підкреслити, що народ – це всі члени суспільства, тоді як нація – це його ядро. Саме це ядро формують постаті-державники, які є носіями державницької свідомості, духу і волі. Представники народу і нації можуть збігатися. Ба більше, в одній державі може проживати кілька народів. Але їхні представники можуть входити в ядро-націю, впливати на нього і формувати його.

Постаті-державники покликані виконувати важливу роль “арбітрів” для сторін суспільного договору (“порозуміння”), коли посідають місце у законодавчій, виконавчій чи судовій владі. Для цього вони повинні володіти високими моральними якостями і знанням норм і приписів ядра, тобто нації. Це люди одного світогляду, формованого історією, культурою, традиціями, етичними нормами. Вони мають волю і здатність (два компоненти державності) до того, щоб створити й утримати державу (мислять про державу як втілення національної волі). Здатність державників до реалізації волі народу і нації до існування та самовизначення залежить від внутрішніх (суб’єктивних) і зовнішніх (об’єктивних) умов, які сприяють чи не сприяють тому, щоб вони посіли місце “арбітрів”. Якщо всі необхідні умови існують, то державники приймають рішення це місце посісти. І тоді відбуваються такі проактивні процеси, як проголошення суверенітету й незалежності.

Якщо “арбітри” не на своєму місці, то відбуваються процеси збереження державності. Але в такому випадку державність потрапляє в залежність від рішення “ядра” і часу й умов реалізації цього рішення. І коли таке рішення нарешті приймається, то відбуваються революції. Ця здатність до збереження, і навіть спадкоємності державності, гарантує відновлення незалежності держави.

Врешті-решт, держава повинна стати тим “сукупним арбітром”, який захистить права одних, не порушивши права інших.

Ознаками державності є певні суспільно-політичні процеси та їхні наслідки: 1) реалізація права нації на політичне самовизначення; 2) наявність органів публічної влади – органів державної влади та місцевого самоврядування; 3) державний суверенітет, який передбачає повноту й верховенство державної влади на всій території та незалежність у міжнародних відносинах; 4) система правових норм (закони та підзаконні акти); 5) міжнародне визнання держави та, як наслідок, її міжнародна правова ідентифікація. Їх наявність засвідчує найвищий рівень реалізації державності – самодостатність держави.

Державні символи – це закріплені в законодавстві офіційні знаки (зображення, предмети) чи звукові вираження, які символізують суверенітет держави⁵. Державними символами України є: Державний Прапор, Державний Герб і Державний Гімн, які є основою історичної свідомості громадян та процесів державотворення (відповідно до ст. 20 Конституції України).

Атрибути державності – це її ідентифікаційні національні символи, що пов'язані з розвитком народу й політичної нації та їхньою роллю у становленні державності на певній території. Атрибутами державності є: власна територія, населена національним колективом із визначеними кордонами, офіційна назва, час заснування або дата першої письмової згадки держави, що є важливими атрибутами суверенності й політичної ідентифікації держави; мова як невід'ємний державницький атрибут, адже вона – найважливіший маркер національної самоідентифікації. Як зазначає Т. Девіс:

Нація повинна боронити свою мову більше, ніж свою територію <...>. Втратити рідну мову і перейняти чужу – це найгірший знак підданства, це – кайдани, це кайдани на душу. Втратити національну мову – це смерть, це значить, що ярмо вже в'їлося глибоко⁶.

Також невід'ємними державницькими атрибутами є: національне вбрання, національні страви, національні музичні інструменти, національна народна пісня, видатні історичні постаті.

В Україні від 4 жовтня 2018 р. Верховною Радою України запроваджено ще один атрибут – національне гасло “Слава Україні! Героям Слава!” як офіційне вітання у Збройних Силах України та Національній поліції, хоча нині громадяни дуже часто використовують його у повсякденному суспільно-політичному житті.

Слід підкреслити, що українські державні символи й атрибути формувалися протягом тисячоліття.

⁵ Ю Шемшученко, ‘Державність’ в *Юридична енциклопедія, т 2: Д-Й* (Українська енциклопедія 1999) 162.

⁶ Томас Девіс – ірландський поет і публіцист (1814–1845). Стаття “Наша національна мова”.